

Vývojová psychoanalytická teorie psychosexuálního vývoje osobnosti Sigmunda Freuda

„Můj drahý Jungu, slibte mi, že se nikdy neodkloníte od sexuální teorie. Jde o nezákladnější věc ze všeho. Musíme z ní udělat dogma, neotřesitelnou a nedobytnou pevnost.“

Carl Gustav Jung (citující Sigmunda Freuda), 1961

Sigmund Freud (1856–1939) věřil, že přicházíme na svět vybaveni dvěma základními instinkty – instinktem smrti (Thanatos) a instinktem života (Erós). Thanatos je zdrojem agresivních prožitků a Erós sexuálních. Zdůrazňoval, že sexuální energie ovlivňuje všechny oblasti lidského života. Tužby, které jsou společensky nepřijatelné (např. sexuální touhu po rodiči opačného pohlaví), člověk vytěsňuje do nevědomí. Sexuální pudy jsou nejsilnější v dětství, a proto Freud považoval dětství za nejdůležitější etapu ve vývoji osobnosti. Psychický vývoj je poháněn **libidem** – životní psychickou pudovou energií, která je zaměřená na dosažení slasti.

Jak dítě vyrůstá, dosahuje pocitů slasti a blaha v různých tělesných oblastech. Každá vývojová fáze se promítne do specifického způsobu interakce jedince s okolním světem. Zejména první tři období mají vliv na utváření nevědomé mysli, strukturu charakteru a preference v pozdějším životě.

Freudova koncepce psychosexuálního vývoje byla vytvořena s cílem vysvětlit příčiny neuróz a psychických odchylek, se kterými se Freud ve své praxi setkával. V raných stadiích psychosexuálního vývoje člověk prožívá frustraci, je dětsky závislý a snaží se o manipulaci s druhými osobami. Teprve v závěrečné genitální fázi dozrává do schopnosti rovnocenného vztahu, v němž dává i přijímá, je nezávislý a nechová se manipulativně.

Ve své konečné podobě lidský charakter obsahuje znaky z vývojově nižších fází. Příliš mnoho nebo příliš málo slastných pocitů v každé vývojové fázi může vytvořit tzv. **fixaci** na dané stadium, což vede k tomu, že člověk v dospělém životě vyhledává slast odpovídající tomuto stadiu (**regrese**). Každá z fází přináší i charakteristiky, které hrají v charakteru dospělého kladnou roli.

Freudova stadia psychosexuálního vývoje (Freud, 1905/1958)

1. Orální stadium (odpovídá kojeneckému období, do 1 roku):

Zdrojem slasti jsou v tomto období ústa (z lat. *os* = ústa), tedy konkrétně rty, patro a jazyk, s jejichž pomocí kojeneček přijímá potravu (**orálně závislá fáze**), ale i zkoumá okolní předměty a udržuje kontakt s matkou. Slast je získávána sáním a polykáním a poté, co vyrostou zuby, i žvýkáním a kousáním (**orálně agresivní fáze**). Kromě sání matčina prsa si dítě s libostí dumlá palec nebo dudlík.

Dítě se v této fázi musí vyrovnat s **frustrací z odstavení**. Láska k prsu se proměňuje v lásku k matce.

Vztahová charakteristika: V tomto období se vytváří vztah k matce, za dobrých podmínek dítě **prožívá** pocity bezpečí a jistoty plynoucí z kontaktu s matkou. Za nepříznivých podmínek (krátká doba kojení, úzkostná a nejistá matka) dítě **prožívá** úzkost, nejistotu. Nepříznivé vlivy způsobující narušení vývoje v tomto období mají podle Freuda na svědomí vznik tzv. **orálního charakteru**, projevujícího se nadměrnou fixací. Jde o závislé nesamostatné osoby, které vyžadují zvýšenou péči a pozornost. Ústa u těchto osob zůstávají hlavní erotogenní zónou, což se může projevovat i v sexuálním životě, dosahují slasti prostřednictvím cigaret, pitím alkoholu, gurmánstvím, čímž se snaží přebít úzkost vzniklou v raném dětství. Ke kladným aspektům této fáze patří energie směřující vpřed.

2. Anální stadium (odpovídá období **batolete**, od 1 do 3 let):

Pocit slasti se přesouvá do oblasti konečníku (z lat. *anus* = řiť). Slasti dítě dosahuje vyměšováním a hraním si s výkaly (**expulzivní, vypuzující stadium**) a později za držováním stolice, ovládáním a manipulací s vyměšováním (**retenční, zadržující stadium**). Frustraci způsobuje **trénink k udržování čistoty**, který je spojený s odmítáním exkrementů, které ale dítě považuje za svou součást. („Je to ošklivé. Jsem já ošklivý? Myslí si rodiče, že jsem ošklivý?“)

Vztahová charakteristika: Kromě vztahu k objektům se utváří i sebeuvědomění a vztah k sobě samému, vlastním aktivitám a jejich výsledkům. Vzniká schopnost kontroly i sebekontroly, etické a estetické citění. Období vzdoru, charakteristické pro tento věk, signalizuje intenzivní rozvoj **ega**.

K nepříznivým vlivům v tomto období patří nadměrný tlak na udržování čistoty, nebo naopak přílišná shovívavost. Nepříznivé vlivy tak mohou přispět k **análnímu charakteru** člověka, který se vyznačuje nadměrným lpením na majetku, hromaděním věcí, lakotou, umíněností, nadměrnou šetrivostí, tvrdohlavostí, potřebou kontrolovat druhé, pedantismem a perfekcionismem. Kladným zdrojem tohoto stadia je vytrvalost, stálost a kázeň.

3. Falické stadium (odpovídá **předškolnímu období**, od 3 do 5 let dítěte):

Místo uspokojení v této době leží v oblasti genitálií (z lat. *phallus* = penis). Dítě si začíná uvědomovat svoje pohlaví. Podle Freuda v tomto věku chlapci i dívky oceňují jen pohlaví mužské. Chlapci si penisu velmi cení a dívky jim jej závidí. Absenci penisu dívky vnímají negativně, mohou si myslet, že o penis přišly (byly kastrovány), že se narodily zmrzačené, nebo věří, že jim penis naroste.

Vztahová charakteristika: Chlapci i dívky v tomto věku touží po rodiči rozdíl-ného pohlaví. Děti inklinují k tělesnému kontaktu s rodičem druhého pohlaví, zají-mají se o jeho nahé tělo a touží po výlučném vztahu s ním. Rodiče stejného pohlaví naopak považují za rivala a cítí vůči němu žárlivost.

Inspirován řeckou mytologií nazval Freud sexuální náklonnost syna k matce **Oidipovým komplexem** (Freud, 1899). Freud považoval báji o Oidipovi³⁵ za po-dobentví dědičného hříchu lidstva, který musí každý muž ve svém životě prožít. Každý syn se podle Freuda podvědomě touží pohlavně spojit se svou matkou (mít s ní incestní vztah) a zabít svého otce, soka v lásce (Freud, 1923/1961). Emoce a myšlenky s tím spojené jsou uloženy v nevědomí.

V důsledku silného emočního traumatu způsobeného ambivalentními pocity vůči otci vznikají v rámci normálního psychosexuálního vývoje pocity frustrace a strachu, tzv. **kastrační komplex** (kastrační strach, úzkost). Pramení z obavy, že přání zabít otce a vlastnit matku bude potrestáno ztrátou penisu, což je trest, který již stihl dívčí pohlaví. Strach je posilován rodičovskými tresty za masturbaci a pomočování a také výchovným vyhrožováním („*když si tam budeš sahat, upadne ti ručička, utrhneš si ho, oslepeš*“). Kastráční komplex vede chlapce k potlačení pri-mitivních sexuálních aktivit a přání vůči matce a k identifikaci s otcem. Chlapec tímto zvnitřňuje tabu společnosti, jakým je vražda a incest. Tím je oidipovský kom-plex rozřešen. Chlapec získává mužskou identitu a **superego** (svědomí vytvořené symbolicky zvnitřněnou osobou otce a omezeními definovanými kulturou) (Freud, 1918/1995, 1923/1961).

Frustrace dívek spočívá v **závistí penisu**. Dívka se podle Freuda zlobí na matku, že ji porodila nedokonalou, bez penisu. Chce také matku nahradit ve vztahu k otci a zárlí na ni. Začne toužit po dítěti s otcem. Náklonnost dcery k otci nazýval Freud **femininním** nebo **negativním Oidipovým komplexem**, pro který ale vytvořil jiný psychoanalytický výklad. Na rozdíl od muže oidipovský komplex u žen není ukon-čen. Dívka zaujímá ženskou oidipovskou pozici, lásku k penisu promění v lásku k jeho majiteli a je ochotna uznávat jeho autoritu. Dívky se již cítí kastrovány nedochází proto k plné identifikaci s otcem, a proto ženské superego není nikdy tak neúprosné a neosobní jako u mužů. Z tohoto důvodu podle Freuda vstupují do rozhodnutí žen více city (Freud 1930, 1931/1961). Freud se domníval se, že

35 Královský syn Oidipus, pocházející z Théb, měl být hned po narození zabít, aby se předešlo věštbě, která určila, že jednou zabije svého otce a ožení se s matkou. Pastýř, který měl dítě pohodit v pustině, jej namísto toho dal k vychování bezdětné královské rodině v jiné zemi. V dospělosti se Oidipus dozvěděl, jaký osud ho čeká, a protože se domníval, že stávající rodina je jeho biologická, odešel, aby se vyhnul osudu, do svého rodné země. Zde zabil svého biologického otce a oženil se s vlastní matkou. Když zjistil, že se věštba naplnila, vypíchl si oči. Jeho matka spáchala sebevraždu.

forma Oidipova komplexu determinuje sexuální orientaci dospělé osoby. Negativní (inverzní) Oidipův komplex popsal Freud také u chlapců, u kterých se projevuje chováním charakteristickým pro dívky, tedy namísto ambivalentního vztahu k otci k němu mají synové něžný citový vztah. Žárlivost a hostilita se v tomto případě projevuje vůči matce. Freud se domníval, že toto chování u chlapců souvisí s rozvojem homosexuality. Pokud žena podle Freuda setrvá v touze stát se chlapcem, chová se v pozdějším životě mužsky, má mužské zájmy nebo je homosexuální. Dívčí homosexualita podle Freuda souvisí s přítomností pozitivního klasického Oidipova komplexu, kdy dívka miluje matku a zavrhuje otce (Freud, 1925/nedat., 1931/1961).

Carl Gustav Jung popsal mechanismus Oidipova komplexu u žen jako analogický k tomu, co prožívají muži, a zvolil pro soupeřivý vztah dívky s matkou o přízeň otce název Elektrín komplex (Jung, 1913). Freud analogii pohlaví odmítal a trval na odlišném psychoanalytickém výkladu u obou pohlaví (Freud, 1923/1961, 1925/nedat., 1931/1961).

Oidipovský trojúhelník má podle Freuda vliv na výběr partnera v dospělosti, muži si volí ženy podobající se matce a ženy muže podobající se otci.

Struktura osobnosti v dospělosti, kterou psychoanalýza nazývá **falickým charakterem** (Oidipův komplex u mužů nebo Elektrín komplex u žen), se projevuje zvýšenou závislostí syna na matce, případně dcery na otci. U žen se objevuje silná nevraživost vůči matce, někdy také náklonnost ke starším mužům. U mužů podvědomá láska k matce narušuje vztah k jejich partnerce, upřednostňují a podřizují se rozhodnutí matky nebo k partnerce zaujmou asexuální postoj, uctívají ji jen jako matku svých dětí a nezávazné sexuální vztahy navazují paralelně.

Osoba s falickým charakterem je nevyzrálá a považuje sexuální chování za projev potence, kdežto zralejší osoba s genitálním charakterem považuje sexuální chování za účast ve vztahu. Falické stadium nás kladně vybavuje agresivní pudovou energií, která nám umožňuje v životě bojovat.

4. Stadium latence (období mezi 6. rokem a nástupem puberty):

Období klidu, kdy nedochází ke zjevnému sexuálnímu vývoji (z lat. *latens* = skrytý, neviditelný). Sexuální tužby ustupují do pozadí, energie dítěte se soustředí na rozvoj sociálních dovedností (zejména v kolektivu vrstevníků) a na osvojování kulturních norem. Rozvíjí se kulturní superego, a to i díky jiným autoritám, např. učitelům a vychovatelům. Superego jedince je úzce provázané s kulturním vývojem skupiny (Freud, 1930). Podle Freuda v tomto období začíná proces infantilní amnézie, kdy jsou zlé, traumatické (většinou sexuální) vzpomínky potlačeny do nevědomí, mohou ale z nevědomí ovlivňovat chování. **Latentní charakter** se vyznačuje

absencí sexuálních projevů, orientací na vnější svět, vztahy a také dobrou sociální přizpůsobivostí.

5. Genitální stadium (počínající pubertou a pokračující obdobím

pohlavní dospělosti, spojeným se schopností rozmnožování):

Jde o z genitálií vycházející a na genitálie zaměřenou nejvyšší a nejvyzrálejší vlivovou fázi sexuality člověka (z lat. *genitalis* = pohlavní). Orientace na genitálie vyskytovala již ve falické fázi, avšak nyní se začíná přidávat a rozvíjet širší vztahová složka (láska k objektu, tzn. k pohlavnímu partnerovi a k celé společnosti).

Vztahová charakteristika: Dospívání je provázeno rozšiřováním důvěrných vztahů mimo rodinu, začínají se objevovat neincestní sexuální přání. Kromě tické touhy se rozvíjí vztahové chování, jako např. něžnost, důvěra, pomoc, cit. Etapa vrcholí pohlavním spojením a vyváženým citovým vztahem s partnerem. Přátelské jednání se rozšiřuje na celou společnost, ze sexuální lásky vzniká láska a zodpovědnost k člověku a celé společnosti.

Genitální charakter má podle Freuda zralá osobnost, která vyřešila svůj povový komplex, identifikovala se s rodičem stejného pohlaví a získala vlastní hlavní identitu. Osoba v genitální fázi přikládá uspokojení druhé osoby stejné váhu jako uspokojení sebe samé. V tomto stadiu považuje člověk druhou osobu rovnocenného partnera v oblasti citové i sexuální a vytváří si kladný vztah k společenské zodpovědnosti a pospolitosti.

Freudův vývoj osobnosti

Podle Freuda se osobnost skládá ze tří základních složek: ego, superego a id („ono“) je složkou primární, vrozenou a nevědomou. Id zodpovídá za pudové uspokojování slasti. Nachází uplatnění hlavně v osobnosti novorozence, který spěšně vyměšuje a křikem se domáhá svých potřeb. **Ego** („já“) tvoří tu osobnostní složku, jejímž výsledkem je naše vědomé chování. Ego zprostředkovává rovnováhu a gritu mezi působením složky sociální (superego) a pudové (id). Vzniká kontaktem s vnějším světem, který svými vlivy omezuje a modeluje pudové chování. Ego rozvíjí zejména v análním období a nepodléhá v tomto období morálním omezením. **Superego** vzniká působením výchovy a tvoří naše svědomí. Podle Freuda se vyvíjí zvnitřňováním rodičovských hodnot v důsledku Oidipova komplexu. Na konci každého stadia jsou rozvinuty již všechny tři složky osobnosti, rozvoj a větší diferenciace superega probíhá v období latence a dovršuje se ve fázi genitální. Vzhledem k tomu, že všechny tři složky osobnosti v raném věku, Freud přisuzuje dětskému věku mimořádnou důležitost při formování osobnosti (Freud, 1923/1961).